

Etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten in Oost-Europa

Geoffrey Evans en Ariana Need¹

Summary

Explaining ethnic polarization over attitudes towards minority rights in Eastern Europe

The collapse of the Soviet Empire provides many instances where conflicts between majority and minority ethnic groups constitute a potential problem for the consolidation of democracy. This paper examines divisions between majority and minority ethnic groups over attitudes towards minority rights in 13 post-communist East European societies using national sample surveys undertaken in the mid-1990s. It examines the effectiveness of competing explanations of ethnic polarization in attitudes towards minority rights and cross-national variations in such polarization. These explanations include 'economic and political insecurity', 'size and threat', 'similarity', and 'social distance'. Using multilevel models we find that indicators of social distance (inter-marriage and social interaction) account most effectively for ethnic polarization. Regional polarization between majority and minority groups is explained most effectively by cultural (linguistic and religious) differences. These findings accord with research in the West indicating the importance of cultural differences as a source of ethnic polarization, while offering little support for theories focusing on economic and structural factors or the size of minority groups.

1. Inleiding

In veel Oosteuropese landen hebben etnische spanningen een lange geschiedenis, en zij lijken na de val van de communistische regimes in kracht te zijn toegenomen. Etnische heterogeniteit is in Oost-Europa eerder regel dan uitzondering. Het is daarom te verwachten dat etnische groeperingen in deze landen van mening verschillen over de reikwijdte van het burgerschap. Ook zullen ze verschillen in de mate van tolerantie jegens politieke en sociale verschillen tussen etnische groeperingen (cf. Diamond & Plattner, 1994; Stepan, 1994; Evans, 1998). Het meest zullen ze echter verschillen in hun bereidheid om rechten aan andere etnische groeperingen te verlenen: wat de minderheid vraagt zal de meerderheid willen beletten. Veel ex-communistische democratieën kennen daarom een mogelijke bron van etnische polarisatie die vijandschap tussen etnische groeperingen teweeg kan brengen, en het vermogen van de staat om belangenconflicten te beheersen kan ondermijnen. De gebeurtenissen van de

laatste tien jaar op de Balkan laten zien welke gevolgen dergelijke etnische spanningen kunnen hebben.

De mate waarin er een potentieel voor etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten aanwezig is, varieert echter aanzienlijk tussen landen in Oost-Europa. Al deze landen maken een ontwikkeling door van een autoritair stelsel met een planeconomie naar een soort van democratie met een vrijmarkteconomie. Toch verschillen ze aanzienlijk in hun (geschiedenis van) etnische relaties en in de omstandigheden die meer of minder harmonieuze betrekkingen tussen etnische groeperingen kunnen vergemakkelijken of compliceren. Oost-Europa is dus een belangrijke context om de factoren te onderzoeken die de mate van etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten mogelijk beïnvloeden en om algemene sociologische theorieën hierover te toetsen.

Het analyseren van de oorzaken van polarisatie in de steun voor minderheidsrechten tussen etnische groeperingen in Oost-Europa levert ons echter niet alleen de mogelijkheid om algemene sociologische theorieën te toetsen. We kunnen verwachten dat inzicht in de redenen van etnische polarisatie van invloed is op de politieke bestuurbaarheid van etnische relaties en hierdoor ook de mogelijkheid van landen om uit te groeien tot stabiele democratieën beïnvloedt (Diamond & Plattner, 1994; Lipset, 1994; Linz & Stepan, 1996). Tegenstellingen tussen etnische groeperingen die het resultaat zijn van recente ervaringen van tijdelijke aard – zoals de economische problemen als gevolg van de transitie – zijn beter door beleidsvoering te beïnvloeden of door externe interventie van bijvoorbeeld de Europese Unie of het Internationaal Monetair Fonds. Waar etnische verschillen niet terug te voeren zijn op zulke gebeurtenissen en het resultaat zijn van oude antipathieën tussen etnische groeperingen zullen ze veel lastiger problemen vormen voor de politiek.

Het doel van dit artikel is tweeledig. Ten eerste onderzoeken we in welke mate etnische groeperingen in Oosteuropese landen verschillen in hun steun voor minderheidsrechten. Ten tweede toetsen we algemene sociologische verklaringen voor de oorzaak van deze verschillen. De gebruikte gegevens komen van surveys van de populaties van alle voormalig communistische landen onder Sovjetinvloed.²

De analyse van etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten in dit artikel verschildt op twee manieren van eerder onderzoek. Een eerste verschil is gelegen in ons gebruik van multilevel-analyse, waarmee we verschillen tussen etnische groeperingen in hun steun voor minderheidsrechten kunnen scheiden van de regionale variatie hierin (Quillian, 1995). Met deze modellen onderzoeken we het belang van contextuele invloeden naast dat van individuele omstandigheden en ervaringen. Ten tweede onderzoeken we niet alleen de meningen van de dominante etnische bevolking, maar ook die van etnische minderheden. Dit vergroot ons inzicht in de manier waarop het potentieel voor etnisch conflict vertaald wordt in politieke tweespalt tussen de etnische meerderheid en etnische minderheden.

We willen benadrukken dat het in dit artikel niet de bedoeling is om de specifieke historische context van de landen in Oost-Europa te betrekken in een verklaring voor de mate van etnische polarisatie. We willen wel uit algemene theorieën hypothesen afleiden over etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten in Oost-Europa. Wanneer we de hieronder

geopperde verklaringen aan het eind van dit artikel op hun empirische houdbaarheid evalueeren, introduceren we enkele landenspecifieke verklaringen voor het door ons niet-verklaarde deel van de verschillen tussen landen in etnische polarisatie.

2. Verklaringen voor etnische polarisatie omtrent de steun voor minderheidsrechten

Er zijn talrijke onderzoeken verricht naar etnische relaties in Oost-Europa. Veel van deze studies betreffen verhalende schetsen met een historisch of contemporain karakter. Vaak ook concentreert dit onderzoek zich op het gedrag van de dominante etnische groepering(en) tegenover de minderheden (Bujaski, 1995; Cuthbertson & Leibowitz, 1993; Khazanov, 1995; Park, 1994) of bekijkt men de situatie van de voorheen overheersende minderheden en hun reacties op hun veranderde status en bejegening door de dominante etnische groepering(en) sinds de ineenstorting van het communistische bewind (Brubaker, 1995; Stepan, 1994). Uit deze studies blijkt duidelijk dat het niet volstaat om de meningen van de dominante etnische groepering(en) over etnische minderheidsrechten te bestuderen. Daarom bekijken we in dit artikel de factoren die een verklaring geven voor (a) de mate van tolerantie van de dominante etnische groepering voor minderheidsrechten; en (b) de mate van oppositie tegen dit meerderheidsstandpunt van de etnische minderheid. Dit laatste is van belang omdat etnische verschillen met grotere waarschijnlijkheid worden vertaald in politieke issues als de minderheden in opvatting verschillen van de dominante etnische groepering. Wanneer bijvoorbeeld de dominante etnische groepering(en) en de etnische minderheden het eens zijn over de noodzakelijkheid van onderwijs in de dominante taal, is het onwaarschijnlijk dat dit issue een basis zal vormen voor politieke mobilisatie onder de minderheden.

Het verschijnsel waar we in dit artikel in zijn geïnteresseerd is daarom etnische *polarisatie* in plaats van vooroordelen van de meerderheidsgroepering. Er is een aanzienlijke en bekende sociologische traditie die de omstandigheden specificeert waaronder deze verschillen in meningen tussen etnische groeperingen zullen voorkomen. Veel van deze studies richten zich op de oorzaken van negatieve houdingen van de dominante groepering(en) tegenover minderheden. Deze theorieën kunnen we echter ook gebruiken om te specificeren onder welke omstandigheden de minderheden de standpunten van de dominante groepering zullen aanvaarden of bestrijden. We beproeven in dit artikel de houdbaarheid van de volgende vier verklaringen voor polarisatie in de steun voor minderheidsrechten: onzekerheid, ervaren bedreiging, sociale verschillen en sociale afstand.

1. Onzekerheid

Onzekerheid wordt doorgaans geassocieerd met het zoeken van een zondebok door de dominante groepering. Dit kan een uitdrukking zijn van een vorm van psychologische aversie (Dollard, Miller & Doob, 1939), of het resultaat van rationeel zelfbelang in de strijd om

schaarse goederen (Sherif, 1966). Met de onzekerheden als gevolg van de overgang naar een markteconomie verwachten we dat deze factoren in Oost-Europa van bijzonder belang zijn. Omgekeerd kan een situatie van zekerheid de oppositie tegen minderheidsrechten door de dominante groepering verminderen. Onder de etnische minderheden zal onzekerheid juist aanleiding geven tot een toenemende nadruk op rechten voor minderheden. Onzekerheid kan een economische of politieke vorm aannemen:

a. Economische onzekerheid: naarmate economische omstandigheden en economische verwachtingen meer verschillen (zie bijvoorbeeld, Duch, 1995; Evans & Whitefield, 1995), zullen ook de etnische dominante groeperingen en de etnische minderheden meer verschillen in hun steun voor minderheidsrechten. We verwachten dat ervaren economische groei en positieve economische verwachtingen leiden tot minder polarisatie in de steun voor minderheidsrechten.

b. Politieke onzekerheid: een tweede mogelijke invloed op de neiging om etnische minderheden tot zondebok te maken, is het falen van de nieuwe democratieën in Oost-Europa om de belangen van de burgers te representeren. Analoog aan economische onzekerheid zullen landen verschillen in de mate waarin burgers tevreden zijn met hun politieke systeem (Evans & Whitefield, 1995; Rose, Mishler & Haerpfer, 1998), en als gevolg hiervan zullen zowel de etnisch dominante groepering als de etnische minderheden van deze landen verschillen in de mate waarin ze rechten voor etnische minderheden onderschrijven. Wanneer mensen hun politieke systeem positiever evalueren verwachten we minder polarisatie in de steun voor minderheidsrechten.

2. Ervaren bedreiging

LeVine en Campbell (1972), Fosset en Kiecolt (1989) en Quillian (1995) benadrukken de rol die de waargenomen bedreiging door minderheden heeft in het versterken van negatieve gevoelens bij de autochtone bevolking. We kunnen dit interpreteren in objectieve termen als de omvang van de groepering etnische minderheden (Blalock, 1967), of in subjectieve termen als de gepercipieerde dreiging van conflict tussen etnische groeperingen (Blumer, 1958). We formuleren de volgende twee hypothesen over waargenomen bedreiging:

a. Omvang: naarmate er grotere etnische minderheidsgroeperingen zijn, is er meer polarisatie in de steun voor minderheidsrechten.

b. Perceptie van conflict: hoe groter men de kans acht dat er etnisch conflict komt, hoe meer polarisatie er is in de steun voor minderheidsrechten.

3. Sociale verschillen

Sociaal-psychologisch onderzoek naar vooroordelen richt zich met name op de sociale kenmerken die samenhangen met het lidmaatschap van etnische groeperingen. De mate waarin

de leefstijlen en de cultuur van de etnisch dominante groepering op die van de etnische minderheden lijkt, wordt verondersteld samen te hangen met de mate van polarisatie in een land. Wanneer de etnisch dominante groepering en de etnische minderheden dezelfde taal spreken, dezelfde religie aanhangen en dezelfde sociaal-economische posities innemen, zal er minder polarisatie in de steun voor minderheidsrechten zijn. Zo zal bijvoorbeeld in Oekraïne, waar relatief kleine verschillen in taal en cultuur bestaan tussen de Russen en de Oekraïners, weinig polarisatie zijn (Bremmer, 1994). Aan de andere kant zal in landen zoals Estland, waar de taalverschillen en de afwezigheid van een gedeelde cultuur van Esten en Russen een bron van etnisch onderscheid vormen (Kirch & Kirch, 1995), juist veel etnische polarisatie zijn. We maken een onderscheid tussen culturele en structurele verschillen:

a. Culturele verschillen: wanneer er meer taal- en religieuze verschillen zijn tussen de etnisch dominante groepering en de etnische minderheden is er meer polarisatie in de steun voor minderheidsrechten.

b. Structurele verschillen: wanneer er meer sociaal-economische verschillen zijn tussen de etnisch dominante groepering en etnische minderheidsgroeperingen is er meer polarisatie in de steun voor minderheidsrechten.

4. Sociale afstand

Tot slot gaan we in op wat wij noemen het residu van de geschiedenis: de mate waarin er een sociale afstand is tussen etnische groeperingen, los van de hierboven genoemde factoren. Banden tussen groeperingen uit het verleden zullen de relaties tussen deze groeperingen in het heden en in de toekomst beïnvloeden. Er is, met andere woorden, een erfenis van het verleden die meer of minder vijandschap tussen etnische groeperingen met zich brengt. We willen deze antipathie tussen groeperingen echter operationaliseren en niet afleiden uit de verwachte consequenties ervan: het bestaan van polarisatie in de steun voor minderheidsrechten. Dit residu van de geschiedenis kunnen we op verschillende manieren operationaliseren: als de mate waarin etnische groeperingen trouwen met leden van andere etnische groeperingen, of als de mate waarin etnische groeperingen in het dagelijks leven omgaan met leden van andere groeperingen. Natuurlijk zullen etnische homogamie of interetnische omgang ook het gevolg zijn van de hierboven beschreven factoren – in het bijzonder van de culturele verschillen tussen de groeperingen en van de omvang van de etnische groeperingen. Maar wanneer er daarenboven nog een sociale afstand is tussen etnische groeperingen, dan zullen metingen van sociale afstand een additioneel direct effect hebben op polarisatie in de steun voor minderheidsrechten. We formuleren daarom de volgende hypothese: Wanneer de sociale afstand groter is tussen de etnisch dominante groepering en de etnische minderheidsgroeperingen is er meer polarisatie in de steun voor minderheidsrechten.

Welke van bovenstaande verklaringen kan de mate van etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten in Oost-Europa het best verklaren? In welke mate kunnen we de verschillen tussen landen in deze etnische polarisatie verklaren? In het vervolg van dit artikel

beantwoorden we deze vragen met een analyse van tussen 1993 en 1996 door de eerste auteur gehouden surveys in Oost-Europa: *Emerging forms of political representation and participation in Eastern Europe* (Evans, 1997).

3. Het toetsen van de verklaringen: niveaus van analyse

De hierboven beschreven verklaringen kunnen op verschillende niveaus worden getoetst. Zo kunnen we toetsen of leden van etnische minderheidsgroeperingen meer van mening verschillen over minderheidsrechten van leden van de etnisch dominante groepering als ze een andere taal spreken. In dit geval spreken we over *het niveau van etnische groeperingen*. We kunnen echter ook toetsen of in een land de polarisatie in de steun voor minderheidsrechten groter is als minder leden van etnische minderheidsgroeperingen de taal van de natie spreken. Hier gaat het om polarisatie op *het niveau van landen*. Op het niveau van landen levert het toetsen van verschillende verklaringen met slechts een klein aantal landen echter statistische problemen op. In ons geval benadert het aantal mogelijk verklarende variabelen het aantal landen in de analyse. Om dit probleem op te lossen hebben we de landen, waar mogelijk, ingedeeld in regio's. In paragraaf 5 leggen we uit op welke wijze we de landen in regio's hebben verdeeld.

Een indeling in regio's binnen landen, die we in eerste instantie om praktische redenen maken, heeft het bijkomende voordeel dat we sommige hypothesen op een betere manier toetsen. In veel landen wonen etnische minderheden namelijk niet verspreid over het land, maar geconcentreerd in de bepaalde regio's. Zo woont bijvoorbeeld de Russische minderheid in Estland en Letland met name in de grote steden en in de grensstreek met Rusland (Bakker, 1998). De hypothese dat de etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten groter is als de groepering etnische minderheden groter is, kan in dit geval beter worden getoetst wanneer dit op het niveau van regio's binnen landen gebeurt. De mate van geografische concentratie van etnische minderheden is ook bijzonder relevant voor bijvoorbeeld indicatoren van sociale afstand. We denken daarom dat het beter is om te kijken naar de etnische samenstellingen van de verschillende regio's binnen landen in plaats van naar de etnische samenstellingen van de landen in Oost-Europa. Na een toetsing van de hypothesen voor etnische groeperingen op het niveau van regio's binnen landen komen we aan het eind van dit artikel terug op de verschillen in etnische polarisatie die er nog tussen landen zijn. Voor de niet verklaarde etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten opperen we daar een verklaring waarin we wijzen op de specifieke historische context van landen.

In de volgende paragraaf geven we een beschrijving van de verschillen in steun voor minderheidsrechten tussen etnische groeperingen in de Oosteuropese landen. In de paragraaf daarna presenteren we een serie analyses waarin we proberen de verschillen in de mate van polarisatie in de steun voor minderheidsrechten tussen landen te verklaren. Deze analyses voeren we simultaan op drie niveaus uit:

1. Op het niveau van etnische groeperingen: we analyseren de mate van polarisatie in de steun voor minderheidsrechten tussen leden van etnische minderheidsgroeperingen en de etnisch dominante groepering.
2. Op het niveau van regio's binnen landen: we analyseren in hoeverre regio's verschillen in de mate van etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten. Op het niveau van regio's toetsen we hypothesen over contextuele effecten zoals de omvang van de etnische minderheidsgroepering in een regio, de mate waarin etnische groeperingen in een regio binnen hun eigen etnische groepering trouwen, en de mate waarin de etnisch dominante groepering in een regio in cultureel en structureel opzicht verschilt van de etnische minderheidsgroeperingen.
3. Op het niveau van landen: we analyseren in hoeverre landen verschillen in de mate van etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten. Op het niveau van landen bekijken we of er nog verschillen in etnische polarisatie tussen landen zijn nadat we met alle veronderstelde factoren rekening hebben gehouden.

4. Een beschrijving van etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten

4.1. *Metten van etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten*

De term etnische minderheid wordt in het dagelijks leven veel gebruikt, maar het is lastig vast te stellen wie er tot een etnische minderheid en wie tot de etnisch dominante groepering van een land behoort. We kiezen in dit artikel in navolging van Bakker (1998) voor een subjectieve definitie van etniciteit waarin een etnische minderheid een groep personen is waarvan de leden zichzelf beschouwen als lid van een etnische groepering die niet de dominante groepering vormt binnen de staat waarin de groep woont.

Etnische polarisatie is gemeten als het verschil in de steun voor minderheidsrechten tussen leden van de etnisch dominante groepering en leden van de etnische minderheid. Of mensen lid zijn van de dominante etnische groepering wordt bepaald door de omschrijving die mensen zelf geven van de bevolkingsgroep waartoe ze behoren. Mensen die aangeven te behoren tot de titulaire bevolkingsgroepering worden beschouwd als de leden van de dominante etnische groepering. Alle mensen die aangeven niet te behoren tot deze dominante etnische groepering beschouwen we als etnische minderheden. In de praktijk betekent dit dat de meeste etnische minderheden in landen behoren tot één specifieke etnische groepering, die in het land waar ze wonen de grootste etnische minderheid vormt. Zo bestaat in Bulgarije de etnische minderheid voornamelijk uit Turken, in Wit-Rusland, Estland, Letland en Moldavië is er een voornamelijk Russische minderheid, de grootste minderheidsgroepering in de Tsjechische Republiek zijn Slowaken, en zowel Roemenië als Slowakije hebben een grote

Hongaarse minderheid. De uitzondering hierop vormen Litouwen, waar twee ongeveer even grote minderheidsgroeperingen – Polen en Russen – wonen, en Rusland, dat een relatief heterogene etnische bevolking kent. Hongarije, met Roma en Duitsers, en Polen, met Duitsers en Oekraïners, kennen slechts kleine etnische minderheidsgroeperingen.³

Steun voor minderheidsrechten is geoperationaliseerd met een viertal enquêtevragen waarmee we proberen de belangrijkste aspecten van meningen over de vertegenwoordiging en gelijke behandeling van etnische minderheden te meten. Deze meningen meten we met een 5-punts antwoordcategorie waarmee respondenten hun mate van instemming met de volgende uitspraken konden aangeven:

‘Etnische minderheden in [*het land van de respondent*] moeten veel meer rechten krijgen dan nu het geval is’

‘Alle etnische minderheidsgroeperingen in dit land moeten onderwijs krijgen in [*de dominante taal in het land waar de respondent woont*]’

‘Iedereen die in [*het land van de respondent*] woont, moet het burgerschap kunnen krijgen, ongeacht zijn of haar etnische afkomst’

‘De etnische groepering waartoe mensen behoren moet niet van invloed zijn op de uitkeringen die ze van de staat kunnen krijgen’

Het eerste item is het meest algemeen van inhoud, het refereert expliciet aan minderheidsrechten zonder dat het een terrein aangeeft waarvoor die rechten zouden moeten gelden. De andere items vullen dit algemene thema aan door meer specifieke kwesties aan te stippen. De vraag naar het onderwijs in de taal van de dominante etnische groepering is een belangrijke vraag in landen die etnisch verdeeld zijn; dit vraagstuk is in de geschiedenis van veel Oosteuropese landen een strijdpunt geweest. De beide andere vragen, die verwijzen naar burgerschap en uitkeringen door de staat, zijn recentelijk van politiek belang geworden sinds postcommunistische regeringen geprobeerd hebben om grondwetten te maken waarin gedefinieerd werd wie in aanmerking kwam voor volledig burgerschap en wie er in aanmerking komt voor de verdeling van bezittingen die voorheen in handen van de staat waren (Linz & Stepan, 1996; Elster, Offe & Preuss, 1998).

De antwoorden op bovenstaande vragen zijn onderling gecorreleerd, wat erop wijst dat ze eenzelfde onderliggende houding ten aanzien van steun voor minderheidsrechten meten. We hebben de scores op alle vragen opgeteld en gedeeld door vier, waardoor we een Likert-schaal verkregen die varieert van een tot vijf (Cronbach alpha = 0,52 voor alle landen tezamen). Drie van bovenstaande items zijn op een positieve manier verwoord, instemming betekent dat men instemt met minderheidsrechten, terwijl het item over de taal voor het onderwijs dat niet is. De correlaties tussen de drie positief geformuleerde items en dit negatief geformuleerde taal-item zijn laag (respectievelijk 0,29, 0,09 en 0,10). Op grond van onze kennis over responsevertekening verwachten we hier ook lagere correlaties dan tussen items die op eenzelfde

Tabel 1: *Etnische polarisatie in Oost-Europa: gemiddelde score op de minderheidsrechtenschaal voor de etnisch dominante groep en de etnische minderheden (N=22.137)*

	Steun voor minderheidsrechten		(1-2)	Rangorde
	1 Etnisch dominante groep (n)	2 Etnische minderheden (n)		
Bulgarije	2,83 (1.476)	3,37 (273)	0,54	7
Estland	2,67 (1.257)	4,24 (713)	1,57	1
Hongarije	3,17 (1.237)	3,60 (40)	0,43	9
Letland	2,77 (1.205)	3,84 (787)	1,07	2
Litouwen	3,10 (1.599)	3,91 (401)	0,81	5
Moldavië	3,23 (1.152)	3,89 (476)	0,66	6
Oekraïne	3,57 (1.789)	3,85 (679)	0,28	12
Polen	3,13 (1.574)	3,44 (40)	0,31	11
Roemenie	3,15 (1.311)	3,97 (224)	0,82	4
Rusland	3,28 (1.648)	3,68 (198)	0,40	10
Slowakije	2,84 (1.253)	3,86 (211)	1,02	3
Tsjechische Republiek	2,73 (1.411)	3,21 (52)	0,48	8
Wit-Rusland	3,47 (862)	3,74 (269)	0,27	13

Bron: Emerging forms of political representation and participation in Eastern Europe, 1993-1996.

manier verwoord zijn (Schuman & Presser, 1981; Evans & Heath, 1995). We hebben ervoor gekozen om het laatste item in de schaal op te nemen omdat de vraag naar de taal van het onderwijs inhoudelijk van belang is: het is in de geschiedenis een strijdpunt geweest tussen de etnisch dominante groepering en de etnische minderheden in Oost-Europa. Daarnaast brengt het item de schaal meer in balans wat betreft de vraagstelling. Door deze vraag op te nemen verkleinen we de kans op instemmingbias en vergroten we de validiteit van de schaal (zie Schuman & Presser, 1981; Heath, Evans & Martin, 1994).

4.2. *Een beschrijving van de landenverschillen in etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten*

Tabel 1 laat de gemiddelden zien op de schaal die steun voor minderheidsrechten meet in de dertien landen van ons onderzoek. We presenteren voor elk land het gemiddelde van de etnisch dominante groepering en dat van de etnische minderheden. Voor elk land hebben we een maat voor etnische polarisatie berekend door het gemiddelde van de etnisch dominante groepering af te trekken van het gemiddelde van de etnische minderheden. In de laatste kolom van de tabel is de landen een rangscore gegeven voor de mate van etnische polarisatie.

Tabel 1 laat, weinig verrassend, zien dat in alle dertien landen etnische minderheden meer instemmen met minderheidsrechten dan de etnisch dominante groepering. Er zijn ook duidelijke verschillen tussen de landen in de mate van etnische polarisatie in de steun voor deze minderheidsrechten. Estland is verreweg het meest gepolariseerde land – Esten en de voornamelijk Russische minderheid verschillen aanzienlijk in de mate waarin ze minderheidsrechten

onderschrijven. Na Estland zijn Letland, een andere Baltische staat, en Slowakije het meest gepolariseerd. Vierde in de ranglijst is Roemenië, dat net als Slowakije een Hongaarse minderheid heeft. Dit land heeft een vergelijkbaar niveau van polarisatie als Litouwen, wat kleinere en minder homogene etnische minderheidsgroeperingen heeft dan de twee meer gepolariseerde Baltische staten. De relatief etnisch homogene landen in Centraal Europa – Polen, de Tsjechische Republiek en Hongarije – laten gemiddelde niveaus van polarisatie zien. De minst gepolariseerde landen zijn Oekraïne en Wit-Rusland, beide landen met een aanzienlijke Russische bevolkingsgroepering.

Zelfs deze eenvoudige beschrijving van de verschillen in de steun voor minderheidsrechten tussen etnische groeperingen in Oost-Europa suggereert dat een eenvoudig antwoord op de vraag die we ons in dit artikel stellen – bijvoorbeeld dat de omvang van de etnische minderheid in een land de mate van polarisatie in de steun voor minderheidsrechten beïnvloedt – waarschijnlijk verworpen zal worden. Een definitief antwoord op de vraag welke factoren van invloed zijn op polarisatie in de steun voor minderheidsrechten geven we echter pas na een systematische multivariate analyse waarin we concurrerende verklaringen tegelijk toetsen. Deze toetsing komt in de volgende paragraaf aan de orde.

5. Een multivariate analyse van etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten

5.1 Operationalisatie van de onafhankelijke variabelen

We beargumenteerden eerder in dit artikel waarom we de landen in ons onderzoek in verschillende regio's verdeelden. De indeling in regio's hing in eerste instantie af van de wijze van steekproeftrekking binnen landen. In de meeste landen werden regio's onderscheiden waarbinnen men respondenten ging ondervragen (voor een verantwoording van de wijze van steekproeftrekking zie Evans, 1997). Voor Bulgarije bleken geen gegevens over regio's te zijn gedocumenteerd. Omdat Polen, Hongarije en de Tsjechische Republiek zo weinig etnische minderheden onder de bevolking hebben (zie tabel 1), zijn deze drie landen elk als één regio opgevat. De reden hiervoor is dat het anders niet mogelijk is om de mate van etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten, de afhankelijke variabele in ons onderzoek, te berekenen. We gebruiken in de analyse 59 regio's afkomstig uit de volgende landen: Bulgarije (1), Estland (5), Hongarije(1), Letland (5), Litouwen (6), Moldavië (4), Oekraïne (10), Polen (1), Roemenië (4), Rusland (10), Slowakije (4), Tsjechische Republiek (1) en Wit-Rusland (7).⁴ De variabelen op het niveau van regio's worden berekend voor elk van de hierboven genoemde regio's. Na een selectie van respondenten met geldige waarden voor alle relevante variabelen hielden we 22.137 respondenten over voor de analyse.

De hypothesen die we opstelden in de tweede paragraaf toetsen we met de volgende operationalisaties:

1. Onzekerheid

a. *Economische onzekerheid* is berekend op grond van vragen naar de persoonlijke economische ervaringen en die van de maatschappij gedurende de laatste vijf jaar en vragen naar verwachtingen hiervoor voor de komende vijf jaar. De vraag over ervaringen luidt als volgt: (1) 'Vergeleken met *vijf jaar geleden*, is de levensstandaard van uw huishouden sterk omlaag gegaan, een beetje omlaag gegaan, ongeveer gelijk gebleven, een beetje omhoog gegaan, of sterk omhoog gegaan?'. We stelden de volgende vraag over de economische verwachtingen: (2) 'Wanneer u aan de toekomst denkt, denkt u dan dat uw levensstandaard *over vijf jaar vergeleken met nu*, sterk omlaag zal zijn gegaan, een beetje omlaag zal zijn gegaan, ongeveer gelijk zal zijn gebleven, een beetje omhoog zal zijn gegaan, of sterk omhoog zal zijn gegaan?'. Beide vragen werden ook gesteld over de levensstandaard van 'het gehele land'. Deze vragen worden gecombineerd in een Likert-schaal met vier items. De Cronbach alpha voor de schaal is 0.72.

b. *Politieke onzekerheid* is gemeten met zeven items waarop respondenten hun vertrouwen konden uitspreken in de werking van het politieke systeem in hun land. De Cronbach alpha voor de schaal is 0.61. Alle vragen hebben vijf antwoordmogelijkheden, met een neutrale middencategorie. We hebben de respondenten de volgende vragen voorgelegd: (1) 'Mensen zoals ik hebben geen invloed op het regeringsbeleid'; (2) 'Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik'; (3) 'Wat de regering in dit land doet komt over het algemeen overeen met de wensen van de bevolking' (antwoordcategorieën omgedraaid); (4) 'Het heeft geen zin om te stemmen omdat de regering niets kan veranderen'; (5) 'De regering behartigt de belangen van de meerderheid van de bevolking' (antwoordcategorieën omgedraaid); (6) 'Iedereen heeft een invloed op welke regering er gekozen wordt' (antwoordcategorieën omgedraaid); en (7) 'Hoe zou u de werking van de democratie in uw land tot nu toe evalueren?'. 'Hoe zou u de werking van de democratie in uw land tot nu toe evalueren?'. 'Hoe zou u de werking van de democratie in uw land tot nu toe evalueren?'.

2. Ervaren bedreiging

a. *Omvang* van de etnische minderheidsgroeperingen is gemeten als het percentage minderheden ten opzichte van de totale bevolking binnen de onderscheiden regio.

b. *Perceptie van conflict* is gemeten met de volgende vraag met twee antwoordmogelijkheden en een weet-niet optie: 'Denkt u dat het onvermijdelijk is dat er conflict tussen etnische groeperingen in [*land van de respondent*] ontstaat, of denkt u dat de etnische groeperingen vreedzaam kunnen samenleven?'

3. Sociale verschillen

a. *Culturele verschillen* tussen etnische groeperingen zijn als volgt gemeten:

- Op het niveau van regio's binnen landen hebben we het percentage van de etnische minderheden dat de landstaal spreekt gedeeld door het percentage van de etnisch dominante groepering dat de landstaal spreekt.

- Op het individuele niveau hebben we de kerkelijke denominatie van mensen gemeten met een residuele ‘anders’ categorie.
- Op het niveau van regio’s binnen landen hebben we een variabele gemaakt die aangeeft in hoeverre etnische minderheden een andere religie aanhangen dan de etnisch dominante bevolkingsgroepering. Hiervoor gebruiken we de zogenoemde ‘index of dissimilarity’. Deze index geeft aan welk percentage van de bevolking in een regio van religieuze denominatie moet ‘wisselen’ om de religieuze verdeling van minderheden en de etnisch dominante groepering exact gelijk te maken.

b. Structurele verschillen. Etnische verschillen in klassensamenstelling en opleidingsverschillen tussen etnische groeperingen zijn als volgt gemeten:

- Van individuen is vastgesteld tot welke sociale klasse ze behoren: boeren, handarbeiders, intelligentsia, managers en ondernemers.
- Het opleidingsniveau van individuen is in drie categorieën ingedeeld: geen en primair onderwijs, secundair onderwijs en tertiair onderwijs.
- Op het niveau van regio’s binnen landen hebben we met de ‘index of dissimilarity’ variabelen gemaakt die aangeven in hoeverre er etnische verschillen zijn in de klasse- en opleidingsamenstelling van etnische groeperingen. Net als bij de religie geeft deze index aan welk deel van de bevolking een andere klasse aan moet nemen, of een ander opleidingsniveau zou moeten hebben, om te zorgen dat de verdelingen voor de etnische minderheden en die van de etnisch dominante groepering exact gelijk worden.

4. Sociale afstand is geoperationaliseerd met twee indicatoren:

- Homogamie. We nemen een variabele in de analyse op die aangeeft of mensen zijn getrouwd; voor mensen die getrouwd zijn, geven we aan of dit een etnisch gemengd huwelijk is of niet. Op het regionale niveau geven we met een log-odds ratio aan in hoeverre er in een regio etnisch gemengd gehuwd wordt. Deze variabele geeft aan in welke mate etnische groeperingen in een regio binnen hun eigen groepering trouwen.⁵
- Interetnische contacten. Deze variabele geeft aan of respondenten zeggen politieke onderwerpen te bepraten met leden van andere etnische groeperingen.

Tot slot nemen we leeftijd en geslacht als controlevariabelen in de analyse op.

5.2 Het toetsen van de hypothesen

In de modellen die we schatten om de hypothesen te toetsen, regresseren we de schaal van steun voor minderheidsrechten op de hierboven gespecificeerde onafhankelijke variabelen. De analysestrategie die we hebben gevolgd, is dat we proberen de verschillen in polarisatie tussen landen te verklaren door rekening te houden met andere verschillen tussen de landen (zie Przeworski & Teune, 1970; en voor een recent voorbeeld in de Oosteuropese context Evans & Whitefield, 1995). Meer specifiek is ons doel om de geobserveerde verschillen tussen etnische groeperingen in hun steun voor minderheidsrechten statistisch te verklaren door reke-

ning te houden met compositieverschillen tussen deze groeperingen en met contextuele effecten die we op het niveau van de regio's binnen landen hebben gemeten. We doen dit door in een eerste stap een dummyvariabele in de analyse op te nemen die aangeeft of mensen tot een etnische minderheidsgroepering behoren. Daarna voegen we potentieel verklarende variabelen toe. Veel van deze variabelen worden als interactie met etniciteit opgenomen, omdat we verwachten dat hun effect hiermee varieert.

Wanneer de verklarende variabelen de verschillen tussen etnische groeperingen in hun mening over minderheidsrechten kunnen verklaren, zullen de verschillen tussen etnische groeperingen kleiner worden onder constanthouding van die verklarende variabelen. Wanneer de verklarende variabelen ook een verklaring bieden voor verschillen in de mate van etnische polarisatie tussen regio's, dan zal ook de variantie van het effect van etniciteit tussen regio's afnemen. Het netto effect van deze beide processen is dat we de verschillen die er tussen landen bestonden in de mate van etnische polarisatie 'wegverklaren'.

We analyseren de gepoolde crossnationale surveys als een hiërarchische dataset met individuen genest binnen regio's. Wanneer we deze hiërarchische structuur van de data negeren, worden de standaardfouten van de coëfficiënten onderschat, en concluderen we eerder dat een variabele een significant effect heeft terwijl dat in werkelijkheid niet het geval is (Woodhouse, Rabash, Goldstein & Yang, 1993). Multilevel-modellen (of 'random-coëfficiënt-modellen') zijn ontwikkeld om data met een hiërarchische structuur te analyseren (Bryk & Raudenbush, 1992). Deze modellen worden veelvuldig toegepast in de onderwijssociologie, maar recent zijn ze ook toegepast om electoraal gedrag (Jones, Johnston & Pattie, 1992; Need, 1997) en vooroordelen tegenover minderheden (Quillian, 1995) te analyseren. In dit artikel gebruiken we een hiërarchisch model waarin de respondenten genest zijn in de 59 regio's in de dertien landen van onze steekproef. De volgende vergelijkingen vatten het algemene model samen:

$$(1) Y_{ij} = \beta_{0ij} X_{i0} + \beta_{1ij} X_{i1} + \beta X_{ij} + \beta X_{ij} + \epsilon_{0ij}$$

In deze vergelijking is ϵ_{0ij} de afwijking van de voorspelde score voor de i -de respondent in regio j van zijn of haar werkelijke score op de afhankelijke variabele. Dit wordt ook wel het residu genoemd. De afhankelijke variabele Y (steun voor minderheidsrechten) wordt verklaard met een constante β_{0ij} , een effect β_{1ij} die het verschil tussen de etnisch dominante groepering en de etnische minderheden (X_1) weergeeft en de effecten β die de effecten van alle andere variabelen weergeven. Een effect β kan worden geschat voor variabelen X_{ij} (die tussen personen en tussen regio's variëren) en voor variabelen X_j (die alleen tussen regio's variëren). Wanneer een variabele twee subscript, ij , heeft, veronderstellen we dat het varieert van persoon tot persoon binnen regio's. Wanneer een variabele maar één subscript, j , heeft, varieert deze variabele alleen tussen regio's en niet tussen personen binnen regio's. Een voorbeeld van een variabele die alleen tussen regio's varieert en niet tussen personen binnen regio's is de omvang van de etnische minderheidsgroepering.

We laten de constante β_{0ij} tussen regio's variëren. Dit laat de tweede vergelijking zien:

Tabel 2: Parameter-schattingen van een multilevel-analyse van steun voor minderheidsrechten, standaardfouten tussen haakjes (N1=22.137; N2=59)

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Constante	3,46 (0,04)	3,62 (0,03)	3,59 (0,03)	3,58 (0,03)
INDIVIDUELE KENMERKEN				
ETNISCHE POLARISATIE				
Etnisch dominante groep (ref)				
Etnische minderheidsgroepen		0,59 (0,05) *	0,52 (0,05) *	0,49 (0,05) *
<i>Onzekerheid</i>				
Negatieve verwachtingen over economie			-0,01 (0,01)	-0,01 (0,01)
Politiek vertrouwen			0,05 (0,01) *	0,05 (0,01) *
Politiek vertrouwen × etniciteit			0,19 (0,02) *	0,18 (0,02) *
<i>Ervaren bedreiging</i>				
Ervaren waarschijnlijkheid etnisch conflict			-0,12 (0,01) *	-0,12 (0,01) *
<i>Sociale verschillen</i>				
Opleiding				
Primaire opleiding (ref)				
Secundaire opleiding			-0,01 (0,01)	-0,01 (0,01)
Tertiaire opleiding			0,07 (0,02) *	0,07 (0,02) *
Sociale klasse				
Handarbeiders			-0,01 (0,01)	-0,01 (0,01)
Ondernemers			-0,03 (0,02)	-0,03 (0,02)
Managers en administratief personeel			0,03 (0,02)	0,03 (0,02)
Intelligentsia			-0,01 (0,02)	-0,01 (0,02)
Boeren			-0,05 (0,02) *	-0,05 (0,02) *
Geen klasse (ref)				
Religieuze denominatie				
Niet religieus (ref)				
Orthodox			-0,01 (0,01)	-0,01 (0,01)
Katholiek			-0,05 (0,02) *	-0,05 (0,02) *
Moslim			0,17 (0,06) *	0,18 (0,06) *
Protestant			-0,06 (0,02) *	-0,06 (0,02) *
Andere religie			0,02 (0,03)	0,02 (0,03)
Geslacht				
Man (ref)				
Vrouw			0,01 (0,01)	0,01 (0,01)
Leeftijd (*10)			0,06 (0,03)	-0,01 (0,00)
<i>Sociale afstand</i>				
Etnisch gemengd huwen				
Niet gehuwd (ref)				
Etnisch homogam huwelijk			0,01 (0,01)	0,01 (0,01)
Etnisch gemengd huwelijk			0,04 (0,02) *	0,04 (0,02) *
Praten over politiek met minderheden			0,13 (0,01) *	0,13 (0,01) *
REGIONALE KENMERKEN				
<i>Sociale verschillen</i>				
Taalverwerving				-0,00 (0,00) *
Taalverwerving × etniciteit				-0,01 (0,00) *
<i>Religieuze verschillen</i>				
Religieuze verschillen × etniciteit				-0,02 (0,01) *
				0,03 (0,02) *
VARIANTIECOMPONENTEN				
<i>Regio's</i>				
Constante (variantie)	0,09 (0,02) *	0,04 (0,01) *	0,04 (0,01) *	0,03 (0,01) *
Etnische groep (variantie)		0,16 (0,03) *	0,15 (0,03) *	0,13 (0,03) *
Constante/etnische groep (covariantie)		-0,03 (0,01) *	-0,02 (0,01) *	-0,02 (0,01) *
<i>Individueen</i>				
Constante (variantie)	0,50 (0,05) *	0,41 (0,00) *	0,40 (0,00) *	0,40 (0,00) *

* Met een × geven we een interactie-effect aan

Bron: Emerging forms of political representation and participation in Eastern Europe, 1993-1996.

$$(2) \beta_{0ij} = \beta_0 + u_{0j}$$

U_{0j} is de afwijking voor het intercept in de j -de regio van de gemiddelde waarde op de afhankelijke variabele. Dit is een niveau twee residu, en heeft dezelfde waarde voor alle respondenten in regio j . Op dezelfde wijze laten we het effect van etniciteit β_{1ij} variëren tussen regio's. De derde vergelijking laat dit zien:

$$(3) \beta_{1ij} = \beta_1 + u_{1j}$$

We nemen aan dat u_j en ϵ_{ij} ongecorreleerd zijn, omdat ze op verschillende niveaus werkzaam zijn. Vervolgens maken we de assumptie dat ze een normale verdeling hebben zodat hun varianties (σ_u^2 en σ_ϵ^2) geschat kunnen worden. We kunnen de vergelijkingen 1 tot en met 3 herschrijven in één vergelijking, waarvan we de effecten kunnen schatten. Voor het schatten van de effecten gebruiken we MlwiN (Goldstein et al., 1998).

5.3. Resultaten

Tabel 2 laat de uiteindelijk geselecteerde modellen zien.⁶ Model 1 is het nulmodel: in dit model is alleen een constante opgenomen die we zowel binnen als tussen regio's laten variëren. De gemiddelde score op de afhankelijke variabele is 3,4. Dit gemiddelde varieert significant tussen individuen en ook (hoewel minder) tussen regio's: $0,09 / (0,50 + 0,09) * 100\% = 15,3\%$ van de totale variantie in de steun voor minderheidsrechten is te wijten aan verschillen tussen regio's.

In model 2 laten we het effect van etniciteit variëren tussen regio's. Dit model wordt ook wel een 'random slope'-model genoemd. We zien dat de score van etnische minderheidsgroeperingen op de schaal voor minderheidsrechten significant hoger ligt dan die voor de etnisch dominante groepering. Dit zagen we ook in tabel 1. Omdat de variantie tussen regio's in dit effect substantieel en significant is (0,16 met een standaardfout van 0,03) concluderen we dat het verschil tussen de etnisch dominante groepering en de etnische minderheden significant verschilt tussen regio's. Als gezegd, in dit artikel willen we niet alleen verschillen in meningen tussen de etnische dominante groepering en etnische minderheden in hun steun voor minderheidsrechten verklaren, maar we willen ook verklaren waarom deze verschillen niet overal hetzelfde zijn. De mate waarin we polarisatie tussen beide groeperingen hebben verklaard, lezen we af aan de grootte van de coëfficiënt voor het effect van etniciteit in model 3 vergeleken met dat in model 2. Om vast te stellen welk deel van de variantie in etnische polarisatie tussen regio's is verklaard, bekijken we in het onderste deel van tabel 2 in hoeverre de variantie van het effect van etniciteit omlaag gaat vergeleken met model 2.

In model 3 controleren we voor compositionele verschillen tussen etnische minderheden en de etnisch dominante groepering. Aangezien we hier alleen controleren voor individuele kenmerken verwachten we slechts een klein deel van de regionale variatie in etnische polarisatie te kunnen verklaren. Dit blijkt ook: de variantie van het effect van etniciteit gaat omlaag

van 0,16 naar 0,15. Omdat we verwachten dat het effect van sommige variabelen zou variëren met etnische status, zijn in de analyse interactietermen tussen etniciteit en de volgende variabelen opgenomen: 'praten over politiek met minderheden', 'waarschijnlijkheid etnisch conflict', 'politiek vertrouwen', en 'negatieve verwachtingen over economie'. Om de interpretatie van de effecten te vergemakkelijken is van alle intervalvariabelen het gemiddelde afgetrokken. Om de modellen zo spaarzaam mogelijk te houden zijn de niet significante interacties in het uiteindelijke geselecteerde model weggelaten.

Model 3 bevat veel significante effecten op de afhankelijke variabele, steun voor minderheidsrechten. Onze interesse gaat in dit artikel echter niet uit naar het effect dat variabelen hebben op de afhankelijke variabele, maar op de mate waarin ze van invloed zijn op de grootte van de verschillen tussen etnische groeperingen. Daarom bespreken we de effecten op de afhankelijke variabele hier niet. Voor de vraagstelling in dit artikel is het belangrijk om te kijken in welke mate de verschillen tussen etnische groeperingen in de mate van instemming met minderheidsrechten kleiner worden na controle van de verklarende factoren. Door toevoeging van de individuele kenmerken reduceert het effect van etniciteit met ongeveer 12% (het effect daalt 0,07 en was 0,59). Deze reductie is geheel toe te schrijven aan compositieverschillen tussen de etnische minderheidsgroeperingen en de etnisch dominante groepering. In tabel 3 gaan we specifiek na welke variabelen precies verantwoordelijk zijn voor deze reductie.

In model 4 voegen we de kenmerken van de regio's toe aan model 3. De procedure die we hier hanteren is de volgende: stap voor stap werden de regiokenmerken aan model 3 toegevoegd, tezamen met de interactie van dit kenmerk met etniciteit. We voegden deze variabelen in eerste instantie apart toe omdat we, ondanks het feit dat we de analyse niet meer op een klein aantal landen maar op een groter aantal regio's baseren, slechts gegevens hebben over een klein aantal regio's (59).⁷ Vervolgens hebben we alleen de significante regiokenmerken toegevoegd in model 4. Alle effecten die in de eerste stap significant waren, bleven dit in het uiteindelijke model.

Model 4 laat zien dat *culturele* factoren duidelijk van invloed zijn op de regionale variatie in etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten. Slechts twee kenmerken van regio's hebben een significant effect, en beide effecten zijn cultureel van aard. Het blijkt dat hoe beter de etnische minderheden de dominante taal in een regio spreken, hoe minder polarisatie er is in de steun voor minderheidsrechten. Daarnaast zien we dat, hoe groter de religieuze verschillen zijn tussen etnische groeperingen in een regio, hoe meer polarisatie er is over minderheidsrechten. De effecten uit model 3 blijven nagenoeg hetzelfde.

Tabel 3 laat meer in detail zien welke variabelen nu een effect hebben op etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten. We hebben in tabel 3 alleen de relevante effecten uit tabel 2 overgenomen: het effect van etniciteit en de variantiecomponenten. Anders dan in tabel 2 presenteren we hier ook de effecten voor een vijftal nieuwe modellen. Elk van de modellen 2a tot en met 2e in deze tabel laat een set van variabelen weg uit model 3 van tabel 2. Tabel 3 laat zien in hoeverre het effect van etniciteit verandert als we een bepaalde set van variabelen uit model 3 weglaten. Hoe meer het effect van etniciteit verschilt van dat in model

Table 3: Parameter-schattingen van een multilevel-analyse van steun voor minderheidsrechten, effecten van modellen uit tabel 3 vergeleken met andere modellen^a, standaardfouten tussen haakjes (N1=22.137; N2=59)

	Model 1	Model 2	Model 2a	Model 2b	Model 2c	Model 2d	Model 2e	Model 3	Model 4
ETNISCHE POLARISATIE									
Ernisch dominante groep (ref)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ernische minderheidsgroepen	0,59 (0,05)*	0,52 (0,05)*	0,53 (0,05)*	0,52 (0,05)*	0,56 (0,05)*	0,52 (0,05)*	0,52 (0,05)*	0,49 (0,05)*	0,49 (0,05)*
VARIANTIECOMPONENTEN									
Regio's									
Constante (variantie)	0,09 (0,02)*	0,04 (0,01)*	0,04 (0,01)*	0,04 (0,01)*	0,04 (0,01)*	0,04 (0,01)*	0,04 (0,01)*	0,04 (0,01)*	0,04 (0,01)*
Ernische roep (variantie)	0,16 (0,03)*	0,15 (0,03)*	0,15 (0,03)*	0,15 (0,03)*	0,16 (0,03)*	0,15 (0,03)*	0,16 (0,03)*	0,15 (0,03)*	0,15 (0,03)*
Constante/ernische groep (covariantie)	-0,03 (0,01)*	-0,02 (0,01)*	-0,02 (0,01)*	-0,02 (0,01)*	-0,02 (0,01)*	-0,03 (0,01)*	-0,02 (0,01)*	-0,02 (0,01)*	-0,02 (0,01)*
Individueen									
Constante (variantie)	0,50 (0,05)*	0,41 (0,00)*	0,40 (0,00)*	0,40 (0,00)*	0,40 (0,00)*	0,40 (0,00)*	0,40 (0,00)*	0,40 (0,00)*	0,40 (0,00)*

a Model 1: constante

Model 2: Model 1 + effect van etniciteit variërend tussen regio's

Model 2a: Model 3 - Economische onzekerheid

Model 2b: Model 3 - Politieke onzekerheid

Model 2c: Model 3 - Ervaren bedreiging

Model 2d: Model 3 - Sociale verschillen

Model 2e: Model 3 - Sociale afstand

Model 3: Model 2 + economische onzekerheid, politieke onzekerheid, ervaren bedreiging, sociale verschillen en sociale afstand

Bron: Emerging forms of political representation and participation in Eastern Europe, 1993-1996.

3, hoe groter de invloed van de weggelaten groepering variabelen op etnische polarisatie is. We kunnen in tabel 3 zien dat de variabelen die sociale afstand meten verreweg de grootste invloed hebben op etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten. Het effect van etniciteit verandert van 0,52 in 0,56 nadat we sociale afstand uit het model weg hebben gelaten; deze verandering is veel kleiner wanneer we de andere groeperingen van variabelen uit model 3 weglaten.

Of we met de regiokenmerken ook nog een deel van de verschillen tussen etnische groeperingen kunnen verklaren, zien we als we de coëfficiënt voor etniciteit in model 3 met die van model 4 vergelijken. Toevoegen van de regionale kenmerken taalverwerving door de etnische minderheidsgroeperingen en religieuze verschillen tussen etnische groeperingen reduceert het effect van etniciteit verder van 0,52 tot 0,49. Tabel 3 geeft ook informatie over de mate waarin we verschillen in etnische polarisatie tussen regio's hebben verklaard. De variantie van het effect van etniciteit tussen regio's was in model 2 0,16. We zien dat we de verschillen in etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten tussen regio's maar matig kunnen verklaren: door toevoeging van de variabelen die op individueel niveau gemeten zijn, neemt de variantie van het effect af tot 0,15. Door toevoeging van deze regionale kenmerken verklaren we een groter deel van de verschillen die er tussen regio's bestonden in etnische polarisatie: de variantie van het effect van etnische polarisatie daalt van 0,15 tot 0,13.

5.4. Terug naar verschillen in etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten tussen landen

De laatste stap in onze analyse is om van het regionale niveau één stap omhoog te nemen naar het niveau van de landen en te kijken of er naast de individuele kenmerken en de kenmerken van de regio's ook kenmerken van landen zijn die een verklaring kunnen bieden voor de geobserveerde variantie in etnische polarisatie. We 'negeren' even de verschillende regio's in de landen en berekenen alle contextuele variabelen opnieuw voor elk van de dertien landen. Omdat we maar een klein aantal landen in onze analyse hebben, is het moeilijk om significante verschillen te vinden. Desondanks hebben we voor alle landen de bivariate correlaties tussen de verklarende variabelen en etnische polarisatie berekend. De enige substantiële correlatie was die tussen de grootte van de minderheidsgroepering en etnische polarisatie ($r=0,42$) maar gegeven het kleine aantal observaties is deze correlatie niet statistisch significant. Om te kijken of deze variabelen tóch een invloed hebben op etnische polarisatie, is elk van de landenkenmerken stapsgewijs toegevoegd aan model 4 in tabel 2. Ook hier had geen van de landenkenmerken een significant effect.

We hebben gezien dat een aantal individuele en een aantal regionale kenmerken een invloed heeft op etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten. In deze paragraaf willen we bekijken in hoeverre deze factoren van invloed zijn op de geobserveerde verschillen in etnische polarisatie tussen de landen in Oost-Europa waar we dit artikel mee begonnen. Tabel 4 vergelijkt de voorspelde scores op grond van elk van de modellen uit tabel 2 met de geobserveerde waarden uit tabel 1. De voorspelde waarden van model 1 zijn dus berekend op

Tabel 4: Etnische polarisatie in Oost-Europa: Waargenomen en voorspelde score op de minderheidsrechtenschaal voor de etnisch dominante groep en de etnische minderheden (waargenomen en voorspelde polarisatie cursief)

	<i>Steun voor minderheidsrechten</i>					<i>N</i>
	<i>Waargenomen</i>	<i>Voorspelling van model 1</i>	<i>Voorspelling van model 2</i>	<i>Voorspelling van model 3</i>	<i>Voorspelling van model 4</i>	
<i>Bulgarije</i>						
Etnisch dominante groep	2,83	3,58	3,33	3,33	3,16	1.476
Etnische minderheden	3,37 <i>0,54</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,96 <i>0,63</i>	3,88 <i>0,72</i>	273
<i>Estland</i>						
Etnisch dominante groep	2,67	3,58	3,33	3,31	3,25	1.257
Etnische minderheden	4,24 <i>1,57</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,91 <i>0,60</i>	4,16 <i>0,91</i>	713
<i>Hongarije</i>						
Etnisch dominante groep	3,17	3,58	3,33	3,28	3,39	1.237
Etnische minderheden	3,60 <i>0,43</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,79 <i>0,51</i>	3,68 <i>0,29</i>	40
<i>Letland</i>						
Etnisch dominante groep	2,77	3,58	3,33	3,31	3,17	1.205
Etnische minderheden	3,84 <i>1,07</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,91 <i>0,60</i>	4,00 <i>0,83</i>	787
<i>Litouwen</i>						
Etnisch dominante groep	3,10	3,58	3,33	3,31	3,27	1.599
Etnische minderheden	3,91 <i>0,81</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,86 <i>0,55</i>	3,87 <i>0,60</i>	401
<i>Moldavië</i>						
Etnisch dominante groep	3,23	3,58	3,33	3,30	3,41	1.152
Etnische minderheden	3,89 <i>0,66</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,89 <i>0,59</i>	4,05 <i>0,64</i>	476
<i>Oekraïne</i>						
Etnisch dominante groep	3,57	3,58	3,33	3,33	3,40	1.789
Etnische minderheden	3,85 <i>0,28</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,91 <i>0,58</i>	4,00 <i>0,60</i>	679
<i>Polen</i>						
Etnisch dominante groep	3,13	3,58	3,33	3,27	3,38	1.574
Etnische minderheden	3,44 <i>0,31</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,76 <i>0,49</i>	3,63 <i>0,25</i>	40
<i>Roemenië</i>						
Etnisch dominante groep	3,15	3,58	3,33	3,30	3,08	1.331
Etnische minderheden	3,97 <i>0,82</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,77 <i>0,47</i>	3,70 <i>0,62</i>	224
<i>Rusland</i>						
Etnisch dominante groep	3,28	3,58	3,33	3,32	3,34	1.648
Etnische minderheden	3,68 <i>0,40</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,93 <i>0,61</i>	3,81 <i>0,47</i>	198
<i>Slowakije</i>						
Etnisch dominante groep	2,84	3,58	3,33	3,28	3,39	1.253
Etnische minderheden	3,86 <i>1,02</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,84 <i>0,56</i>	3,86 <i>0,47</i>	211
<i>Tsjechische Republiek</i>						
Etnisch dominante groep	2,73	3,58	3,33	3,31	3,46	1.411
Etnische minderheden	3,21 <i>0,48</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,79 <i>0,48</i>	3,69 <i>0,23</i>	52
<i>Wit-Rusland</i>						
Etnisch dominante groep	3,47	3,58	3,33	3,36	3,39	862
Etnische minderheden	3,74 <i>0,27</i>	3,58 <i>0,00</i>	3,82 <i>0,49</i>	3,91 <i>0,55</i>	3,99 <i>0,60</i>	269
Gemiddelde absolute 'error'		0,666	0,294	0,286	0,248	22.137

Bron: Emerging forms of political representation and participation in Eastern Europe, 1993-1996.

grond van de effecten van model 1 uit tabel 2. In dit eerste model wordt alleen een constante berekend, die de gemiddelde score is op de afhankelijke variabelen in alle regio's in alle landen. Als gevolg voorspelt het eenzelfde score op de afhankelijke variabele voor de etnische minderheden als voor de etnisch dominante groepering binnen een land. In dit model nemen we geen verklarende variabelen op die gemeten zijn op het niveau van regio's. Daarom is ook de voorspelde score in alle landen hetzelfde. In model 2 uit tabel 2 voegen we aan dit eerste model een variabele toe die de etniciteit van mensen aangeeft; voorspellingen op grond van dit model laten dus een verschillende score zien voor de etnisch dominante groepering en de etnische minderheden. Ook hier zien we geen verschillen tussen landen in de voorspelde score op de afhankelijke variabele. In model 3 voegen we aan model 2 variabelen toe die individuele kenmerken van de bevolking aangeven. De verschillen die we hier tussen landen zien in de voorspelde score, ontstaan door compositionele verschillen tussen landen. In model 4 voegen we ook nog de kenmerken van de regio's toe.

Om weer te geven hoe goed de voorspelde mate van polarisatie in de steun voor minderheidsrechten in elk van de modellen de geobserveerde waarde ervan benadert, hebben we de 'gemiddelde absolute error' berekend. Deze maat presenteren we onderaan in tabel 4. De gemiddelde absolute error is berekend door het absolute verschil tussen de geobserveerde score en de voorspelde score voor alle landen te sommeren. Dit hebben we vervolgens gedeeld door het aantal landen. Op grond van de gemiddelde absolute error concluderen we dat, gemiddeld genomen, model 4 de beste voorspelling geeft van de mate van polarisatie in landen. Immers, in dit model ligt de som van de gemiddelde absolute error het dichtst bij 0. Met andere woorden: in model 4 komt de voorspelde score *gemiddeld* het dichtst in de buurt bij de actuele score, hoewel we ook zien dat het model de mate van polarisatie niet voor alle landen even goed voorspelt. In Moldavië, Polen en Rusland komen de voorspelde scores van etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten redelijk dicht in de buurt van de geobserveerde scores. Maar de voorspellingen van het model doen het minder goed in landen als Estland en Slowakije. Dit is een logisch gevolg van het toepassen van één model voor alle landen: we zagen in tabel 1 al erg hoge geobserveerde scores van etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten voor Estland en Slowakije.

6. Conclusies

In dit artikel hebben we laten zien dat etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten in Oost-Europa het best verklaard kan worden door de *sociale afstand* tussen etnische groeperingen, geoperationaliseerd door interetnisch huwen en sociale interactie. Daarenboven verklaren *culturele verschillen*, als de mate waarin er taalverschillen zijn tussen etnische minderheden en de etnisch dominante groepering, en religieuze verschillen tussen etnische groeperingen een significante proportie van de etnische polarisatie tussen regio's in de Oosteuropese landen. Wanneer in een regio de etnische minderheid de taal van het land beter beheerst, is er minder polarisatie in de steun voor minderheidsrechten. In regio's waar minder

religieuze verschillen bestaan tussen etnische groeperingen is ook minder etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten. Deze bevindingen komen overeen met onderzoeken in West-Europa waar gevonden wordt dat culturele verschillen een bron van vooroordelen tegen etnische minderheden zijn (Pettigrew, 1998). Ons onderzoek geeft geen ondersteuning voor rivaliserende theorieën die het belang van economische factoren, structurele factoren en geobserveerde dreiging en conflict als een bron van etnische polarisatie zien.

De bevinding dat sociale afstand (interetnisch huwen en politieke interactie) van invloed is op etnische polarisatie impliceert dat mensen die in het dagelijks leven omgaan met mensen van een andere etniciteit minder gepolariseerde opvattingen hebben dan mensen die dat niet doen. Wanneer deze mensen behoren tot een etnische minderheidsgroepering zullen ze dus minder instemmen met specifieke minderheidsrechten, en wanneer ze behoren tot de etnisch dominante groepering in een land zullen ze vaker instemmen met minderheidsrechten. Het is niet zo dat het wonen in een regio waarin meer interetnisch contact is in het dagelijks leven ook leidt tot minder polarisatie in de steun voor minderheidsrechten. Met andere woorden: het effect van sociale afstand op etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten is *compositional* en niet *contextueel* van aard.

Veel van de verklarende variabelen in onze multivariate modellen zijn onderling gecorreleerd. Bovendien kunnen we veronderstellen dat sommige verklarende variabelen in onze modellen van invloed zullen zijn op andere verklarende variabelen. In dit opzicht kunnen we de indicatoren van sociale afstand zeker als endogeën opvatten, omdat ze beïnvloed zullen worden door – enkele van de – andere onafhankelijke variabelen in de modellen. Maar omdat in multivariate modellen voor de andere factoren is gecontroleerd, betekent het dat er een netto *direct* effect is van sociale afstand, zelfs nadat we voor andere relevante factoren hebben gecontroleerd.

Hoewel onze analyse niet alomvattend is, hebben we toch een groot aantal factoren in de analyse van etnische polarisatie betrokken. Desalniettemin vinden we nog steeds verschillen in polarisatie in de steun voor minderheidsrechten tussen landen die de factoren in onze modellen niet kunnen verklaren. Daarom komen we hier terug op de specifieke invloed die het verleden heeft op etnische interactie in Oost-Europa. In Estland bleken onze modellen de hoge mate van etnische polarisatie bijzonder slecht te verklaren. In dit land zien de Esten de grote Russische minderheid als een bijzondere bedreiging voor hun recent bevochten nationale onafhankelijkheid. Deze dreiging wordt des te sterker zolang de grenzen met het naburige Rusland nog niet definitief zijn vastgesteld. Met name in de grensstreken wonen meer Russen dan Esten. Gecombineerd met vijftig jaar militaire bezetting door de Russen, en vóór 1918 twee eeuwen van imperialistisch bewind, hebben we de voorwaarden waaronder mensen negatieve houdingen tegenover Russen aannemen en instemmen met restrictieve regels voor Russen, waaronder regels die Russen uitsluiten van burgerschap en stemrecht (Evans & Whitefield, 1993). Een soortgelijk argument geldt voor Slowakije, waar we een hoge mate van etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten vinden tussen de Slowaakse meerderheid en de Hongaarse minderheden. Ook in Slowakije zal de geschiedenis – Slowakije is recentelijk onafhankelijk geworden, de aanwezigheid van Hongarije aan de zuidelijke grens

van de nieuwe staat – zowel de onzekerheid van de Slowaken als de roep van de Hongaarse minderheid om meer rechten accentueren.

Dat er ook een invloed is van de specifieke geschiedenis in een land op de mate waarin de steun voor minderheidsrechten verschilt tussen de etnisch dominante groepering en etnische minderheden is op zichzelf niet opzienbarend. Wat onze analyse echter ook laat zien, en dit is wél enigszins opzienbarend, is dat veel van de verklaringen die door sociale wetenschappers worden geopperd om etnisch conflict te verklaren, geen aanwijsbare directe invloed blijken te hebben. We vinden geen significante effecten van economische ervaringen, politiek vertrouwen, structurele verschillen, of de omvang van de minderheidsgroeperingen in de regio op de mate waarin etnische groeperingen in Oost-Europa verschillen in hun steun voor minderheidsrechten. Etnische groeperingen blijken het meest gepolariseerd wanneer ze verschillen in hun taal en religie en in hun mate van sociale contacten met mensen van een andere etniciteit. Anders gezegd, in zoverre we een algemene verklaring kunnen geven voor etnische polarisatie in de steun voor minderheidsrechten is die verklaring gelegen in termen van culturele verschillen tussen de etnische groeperingen in plaats van door factoren die van economische, politieke of structurele aard zijn.

Noten

- 1 Geoffrey Evans is als fellow verbonden aan Nuffield College, Oxford. Ariana Need is werkzaam bij de afdeling sociologie en antropologie van de Universiteit van Amsterdam. Dit onderzoek is verricht toen Ariana Need in 1998 voor een periode van drie maanden verbleef aan Nuffield College. Dit verblijf werd door NWO gefinancierd in het kader van een persoonsgerichte postdoc aanstelling (PPS 97016). Met dank aan de leden van het sociology seminar van Nuffield College voor commentaar op een eerdere versie. Correspondentie: Ariana Need, sociologie, Universiteit van Amsterdam, Oude Hoogstraat 24,1012 CE Amsterdam, E-mail: need@pscw.uva.nl.
- 2 Voormalig Joegoslavië is daarom niet in onze analyse opgenomen.
- 3 We vergelijken in dit artikel de meningen van alle etnische minderheden met die van de dominante etnische groepering. Als gezegd gaat het in de meeste landen om één specifieke etnische groepering. Wanneer we per land alleen de grootste etnische minderheid vergelijken met de etnisch dominante groepering zijn de resultaten niet wezenlijk anders dan de in dit artikel gepresenteerde analyses laten zien.
- 4 Per land gaat het om de volgende regio's: Bulgarije (1 regio), Estland (5 regio's: Noordwest-Estland, Noordoost-Estland, Zuidoost-Estland, Zuidwest-Estland en West-Estland), Hongarije (1 regio), Letland (5 regio's: Riga, Vidzeme, Latgale, Zemgale en Kurzeme), Litouwen (6 regio's: Zemaitija, Aukstatija, Suvalkija, Dzukija, Zuidoost-Litouwen en Vilnius), Moldavië (4 regio's: Noord-Moldavië, Centraal-Moldavië, Zuid-Moldavië en Chisinau), Oekraïne (10 regio's: Kiev, Noord-Oekraïne, Centraal-Oekraïne, Noordoost-Oekraïne, Noordwest-Oekraïne, Oost-Oekraïne, West-Oekraïne, Zuidwest-Oekraïne, Zuid-Oekraïne en Krim), Polen (1 regio), Roemenië (4 regio's: Boekarest, Moldova, Muntenia en Transsylvanië), Rusland (10 regio's: Noordwest-Rusland plus St. Petersburg, het verre oosten plus Khabarovsk, Oost-Siberië plus Ikustsk, Volgovyatsky plus Novograd, West-Siberië plus Novosibirsk, Oeral plus Ekaterenburg, Centraal-Czernozem plus Voronesj, Pvolghyr plus Saratov Kazan, Noord-Kaukasus, Centraal-Moskou plus Vladimir), Slowakije (4 regio's: Bratislava West-Slowakije, Centraal-Slowakije en Oost-Slowakije), Tsjechische Republiek (1 regio), Wit-Rusland (7 regio's: Minsk stad, Minsk, Vitebsk, Mogilev, Gomel, Brest en Grodno).
- 5 We gebruiken hier de (log)-oddsratio's om voor de

verschillen in groeps grootte te controleren.

- 6 Schattingen van andere modellen zijn opvraagbaar bij de auteurs.
- 7 Stap voor stap hebben we de volgende zes variabelen toegevoegd: de mate van etnisch gemengd huwen in een regio, de omvang van de groepering etnische minderheden in een regio, de mate waarin de etnische minderheden in een regio de landstaal spreken, de mate waarin er in een regio klassenverschillen zijn tussen de etnische minderheidsgroeperingen en de etnisch dominante groepering, de mate waarin er in

een regio opleidingsverschillen zijn tussen de etnische minderheidsgroeperingen en de etnisch dominante groepering en de mate waarin er in een regio religieuze verschillen zijn tussen de etnische minderheidsgroeperingen en de etnisch dominante groepering. Alleen de mate van taalverwerving door de etnische minderheidsgroepering en de mate waarin er religieuze verschillen zijn tussen etnische groeperingen in een regio hebben een significante invloed op de mate van polarisatie in de steun voor minderheidsrechten.

Literatuur

- Bakker, E. (1998). Minderheden en conflicten in Centraal- en Oost-Europa. In B. Bomert & H. De Lange (Red.), *Jaarboek vrede en veiligheid 1998, internationale veiligheidsvraagstukken en het Nederlands perspectief* (pp. 71-92). Nijmegen: Studiecentrum voor Vredesvraagstukken.
- Blalock, H.M. (1967). *Towards a theory of minority group relations*. New York: John Wiley and Sons.
- Blumer, H. (1958). Race prejudice as a sense of group positions. *Pacific Sociological Review*, 1, 3-7.
- Bremmer, I. (1994). The politics of ethnicity: Russians in the new Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 46, 26-83.
- Brubaker, R. (1995). Aftermaths of empire and the unmixing of peoples: historical and comparative perspectives. *Ethnic and Racial Studies*, 18, 189-218.
- Bryk, A.S. & Raudenbush, S.W. (1993). *Hierarchical linear models: Applications and data analysis methods*. Newbury Park: Sage.
- Bujaski, J. (1995). *Nations in turmoil: Conflict and cooperation in Eastern Europe*. Oxford: Westview.
- Cuthbertson, I.M. & Leibowitz, J. (Red.) (1993). *Minorities: The new Europe's old issue*. Praag: Institute for East-West Studies.
- Diamond, L. & Plattner, M. (1994). *Nationalism, ethnic conflict and democracy*. Baltimore: Johns Hopkins.
- Dollard, J., Miller, N. & Doob, L. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press.
- Duch, R. (1995). Economic chaos and the fragility of democratic transition in former communist regimes. *Journal of Politics*, 57, 121-58.
- Elster, J., Offe, C. & Preuss, U.K. (1998). *Institutional design in post-communist societies: Rebuilding the ship at sea*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, G. (1997). *Emerging forms of political representation and participation in Eastern Europe*. [datafile]. Oxford: Nuffield College.
- Evans, G. (1998). Ethnic schism and the consolidation of post-communist democracies: The case of Estonia. *Communist and Post-Communist Studies*, 30, 57-74.
- Evans, G. & Heath, A. (1995). The measurement of left-right and libertarian-authoritarian values: comparing balanced and unbalanced scales. *Quality and Quantity*, 29, 191-206.
- Evans, G. & Whitefield, S. (1993). Identifying the bases of party competition in Eastern Europe. *British Journal of Political Science*, 23, 521-48.
- Evans, G. & Whitefield, S. (1995). The politics and economics of democratic commitment: Support for democracy in transition societies. *British Journal of Political Science*, 25, 485-514.
- Fossett, M. & Kiecolt, K.J. (1989). The relative size of minority populations and white racial attitudes. *Social Science Quarterly*, 70, 820-35.
- Goldstein, H., Rasbash, J., Plewis, I., Draper, D., Browne, W., Yang, M., Woodhouse, G. & Healy, M.

- (1998). *A user's guide to MlwiN*. London: Institute of Education.
- Heath, A., Evans, G. & Martin, J. (1994). The measurement of core beliefs and values: the development of balanced socialist/laissez-faire and libertarian/authoritarian scales. *British Journal of Political Science*, 24, 115-32.
- Jones, K., Johnston, R.J. & Pattie, C.J. (1992). People, places and regions: Exploring the use of multi-level modelling in the analysis of electoral data. *British Journal of Political Science*, 22, 343-380.
- Khazanov, A.M. (1995). *After the USSR: Ethnicity, nationalism, and politics in the commonwealth of independent states*. London: University of Wisconsin Press.
- Kirch, M. & Kirch, A. (1995). Ethnic relations: Estonians and non-Estonians. *Nationalities Papers*, 23, 43-59.
- LeVine, R. & Campbell, D.T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic attitudes and group behavior*. New York: Wiley.
- Linz, J. & Stepan, A. (1996). *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America and post-communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins.
- Lipset, S.M. (1994). The social requisites of democracy revisited. *American Sociological Review*, 59, 1-22.
- Need, A. (1997). *The kindred vote: Individual and family effects of social class and religion on electoral change in the Netherlands, 1956-1994*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Park, A. (1994). Ethnicity and independence: The case of Estonia in comparative perspective. *Europe-Asia Studies*, 46, 69-88.
- Pettigrew, T.F. (1998). Reactions toward the new minorities of Western Europe. *Annual Review of Sociology*, 24, 77-103.
- Przeworski, A. & Teune, H. (1970). *The logic of comparative social enquiry*. New York: John Wiley and Sons.
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a response to perceived group threat: Population composition and anti-immigrant and racial prejudice in Europe. *American Sociological Review*, 60, 586-611.
- Rose, R., Mishler, W. & Haerpfer, C. (1998). *Democracy and its alternatives: Understanding post-communist societies*. Oxford: Polity Press.
- Schuman, H. & Presser, S. (1981). *Questions and answers in attitude surveys: Experiments on question form, wording and context*. New York: Academic Press.
- Sherif, M. (1966). *Group conflict and co-operation*. London: Routledge.
- Stepan, A. (1994). When democracy and the nation-state are competing logics: Reflections on Estonia. *European Journal of Sociology*, 35, 127-41.
- Woodhouse, G., Rabash, J., Goldstein, H. & Yang, M. (1996). Introduction to multilevel modelling. In G. Woodhouse (Red.), *A guide for users of MLn* (pp. 9-57). London: Institute of education.